

RECENZJE I OMÓWIENIA

Zbigniew Kudrzycki, *Granica polsko-rosyjska przylegająca do Morza Bałtyckiego 1945–1958*, Toruń 2013, Wydawnictwo DRUK-TOR, ss. 284.

Autor pracy jest doktorem nauk humanistycznych w zakresie historii, specjalizuje się w historii Mazur XIX i XX w. oraz w stosunkach polsko-sowieckich i polsko-rosyjskich XX w.

W wielu opracowaniach dotyczących różnych okresów PRL-u oraz III RP wielokrotnie odnoszono się do ukształtowania granic Polski po II wojnie światowej, w tym granicy ze Związkiem Sowieckim, ale nie omówiono i nie wyjaśniono wszystkich perturbacji w wyznaczaniu granicy polsko-sowieckiej z obwodem kaliningradzkim. Autor poprzez swoją pracę zapełnił powyższą lukę badawczą, dokonując analizy niewykorzystanych dotąd źródeł.

Do czasu monografii Zbigniewa Kudrzyckiego problemy z delimitacją północnej granicy Polski z ZSRS po II wojnie światowej były przekazywane w świadomości społeczeństwa Warmii i Mazur niejako „z pokolenia na pokolenie”. Autor recenzji zetknął się po raz pierwszy z tym problemem w latach siedemdziesiątych XX w. jako student historii, rozmawiając na ten temat z Władysławem Lewandowskim, byłym burmistrzem miasta Bisztynek, pełniącym tę funkcję w drugiej połowie lat czterdziestych XX w. Stwierdził on m.in., że Rosjanie po wcześniejszym podzieleniu niemieckich Prus Wschodnich na część polską i sowiecką bez żadnej przyczyny weszli w głąb terytorium państwa polskiego na kilka, a niekiedy nawet kilkanaście kilometrów i wyznaczyli nową granicę, chociaż Polacy robili już „przesiekę” i „kopali rów”. W ówczesnych, jak i późniejszych opracowaniach historycznych nie znalazłem jednak odpowiedzi na zasygnalizowany problem, znany jednak rodzinom, które osiedliły się na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej.

Zbigniew Kudrzycki udowodnił także, iż w polskich archiwach centralnych brakuje niektórych dokumentów, które formalnie powinny się tam znajdować. Jako przykład może posłużyć następujący fakt. Pomimo podpisania przez przewodniczącego PKWN Edwarda Osóbkę-Morawskiego i ludowego komisarza spraw zagranicznych ZSRS Wiaczesława Mołotowa w Moskwie 26 lipca 1944 r. tajnej umowy o przebiegu polskiej granicy, w tym rozgraniczenia polsko-so-

wieckiego w Prusach Wschodnich i dołączonej do niej mapy stanowiącej załącznik do tej umowy, w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych mapy tej nie ma. Ponadto Z. Kudrzycki udowodnił, że w dniach 4–14 września 1945 r. sowieckie władze wojskowe, z polecenia władz centralnych w Moskwie, przesunęły wytyczoną wcześniej i naniesioną na mapę z 26 lipca 1944 r. granicę sowiecko-polską w Prusach Wschodnich na południe – w środkowej jej części – na głębokość od 1 do 14 km na niekorzyść Polski. Pomimo późniejszych interwencji rządu polskiego, granicy już nie zmieniono.

Negocjowana bowiem i podpisana 16 sierpnia 1945 r. w Moskwie o godz. 3 nad ranem nowa Umowa o polsko-sowieckiej granicy była wypracowana w dziwnych i niejasnych okolicznościach. Jak stwierdził przewodniczący delegacji polskiej, premier TRJN Edward Osóbka-Morawski, zapomniał zabrać na negocjacje mapy z wcześniejszych ustaleń z 26 lipca 1944 r. Nasuwa się w tej kwestii wiele pytań. Może ówczesny przewodniczący PKWN Edward Osóbka-Morawski w ogóle tej mapy nie otrzymał, zdając się na łaskę Rosjan, którzy jednak po roku – we wrześniu 1945 r. – zmienili zdanie w sprawie przebiegu granicy sowiecko-polskiej w Prusach Wschodnich? A może przedstawiciele PKWN jako całkowicie zależni od dobrej woli ZSRS podpisywali jeszcze jakieś inne tajne dokumenty, o których nie wiemy – jednak tylko w jednym egzemplarzu przechowywanym w Moskwie? Jak słusznie zauważył Z. Kudrzycki: „Kuriozalne i w swej wymowie tragiczne stało się pozostawienie w Warszawie mapy stanowiącej załącznik do układu granicznego z 26 lipca 1944 r., na której została zaznaczona linia granicy w Prusach Wschodnich, świadczy to o indolencji oraz braku poczucia odpowiedzialności za polską rację stanu ówczesnych przedstawicieli władzy”¹. Nawet z tych dywagacji wynika, że Z. Kudrzycki zajął się bardzo ciekawym problemem relacji sowiecko-polskich po II wojnie światowej, co powinno zachęcić nie tylko mieszkańców Warmii i Mazur do zapoznania się z omawianą monografią.

Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów i zakończenia. W pierwszym rozdziale „Działania wojenne w Prusach Wschodnich w styczniu – maju 1945 r.” autor ukazał złożoną sytuację w prowincji wschodniopruskiej w trakcie trudnych i ciężkich działań wojennych toczonych przez Armię Czerwoną z Wehrmachtem. W drugim rozdziale „Problem Prus Wschodnich w II wojnie światowej” przedstawił działania polskiego rządu na emigracji, aliantów oraz polskiego komunistycznego ośrodka politycznego, w pełni zależnego od Związku Sowieckiego i tam funkcjonującego, dotyczące planów zmian przynależności państwowej Prus

¹ Z. Kudrzycki, *Granica polsko-rosyjska przylegająca do Morza Bałtyckiego 1945–1958*, Toruń 2013, ss. 128–129.

Wschodnich po II wojnie światowej. W trzecim rozdziale „Powstanie Okręgu Mazurskiego i utworzenie Obwodu Kaliningradzkiego” ukazał przejmowanie południowego terytorium wschodniopruskiego przez cywilną administrację polską oraz przekształcanie się zarządu wojskowego w cywilny w północnej części Prus Wschodnich. W kluczowym i najobszerniejszym rozdziale czwartym „Wytyczenie granicy polsko-rosyjskiej w Prusach Wschodnich 1945–1946” autor przedstawił jednostronne wytyczenie w terenie przez organy Związku Sowieckiego linii granicy w 1945 r. i negatywną reakcję polskiej administracji terenowej i centralnej na te posunięcia. Ciekawy dla czytelnika jest również rozdział piąty „Delimitacja granicy polsko-rosyjskiej przylegającej do Morza Bałtyckiego 1956–1958”, w którym autor ukazał działania dyplomatyczne i prace Komisji Delimitacyjnej, które doprowadziły do ustalenia w terenie ostatecznej granicy polsko-rosyjskiej w byłych Prusach Wschodnich, obowiązującej do dziś. Jednak zwrot zagarniętych wcześniej ziem, dokonany 4–14 wrzesień 1945 r., nie nastąpił.

Reasumując, należy stwierdzić, iż monografia Zbigniewa Kudrzyckiego wypełnia pewną lukę w badaniach dotyczących szeroko pojętej historii Polski Ludowej oraz relacji polsko-sowieckich w zakresie kształtowania granic naszego państwa po II wojnie światowej. Stawia też nowe pytania badawcze – czy osiągnęliśmy rzeczywiście optymalne granice państwowe w ówczesnej sytuacji geopolitycznej i społeczno-politycznej – co głosili rządzący wówczas komuniści. Dodając do tego przekazanie Związkowi Sowieckiemu – na podstawie „Umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o zamianie odcinków terytoriów państwowych, podpisanej dnia 15 lutego 1951 r.”² – części województwa lubelskiego o powierzchni 480 km², tj. Sokalszczyzny z miastem Bełz mającej urodzajne gleby oraz bogate złoża węgla kamiennego, w zamian za tereny Bieszczad z Ustrzykami Dolnymi o ubogich glebach i z wyeksploatowanymi złożami ropy – to fakt ten świadczy fatalnie o powojennych rządach komunistów w Polsce jako rzeczywistych wasali ZSRS. Była to największa w historii powojennej Polski i jedna z największych w historii powojennej Europy korekta granic między państwami. Należy dodać, że rządzący wówczas Polską komuniści chcieli nam zafundować jeszcze większą korektę granic, którą zgłosił Związek Sowiecki w listopadzie 1952 r., żądając oddania 1300 km ziem z powiatów hrubieszowskiego i tomaszowskiego, z miastem Hrubieszów, w zamian za oddanie Polsce dalszych mało wartościowych terenów w Bieszczadach. Jednak śmierć Stalina 5 marca 1953 r. pokrzyżowała te plany. Ponadto prawdopodobnie problem ukształtowania polsko-sowieckiej granicy

² Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1952, nr 11, poz. 63, ss. 125–129.

północnej nie doczekał się w PRL-u, jak i później, pełnego wyjaśnienia, bo uderzał w rządzące elity komunistyczne, które były temu winne.

Do zapoznania się z monografią zachęcają również recenzje wydawnicze prof. prof. Stanisława Gajewskiego i Zbigniewa Karpusa, którzy stwierdzają m.in.: „Ważna praca, przedstawiająca problematykę stosunków polsko-rosyjskich po 1945 roku, w zakresie kształtowania się północnej granicy państwa polskiego z ZSRR – – . Zaprezentowane działania dyplomatyczne i polityka faktów dokonanych stosowana przez Stalina pozwalają zrozumieć i poznać aktualny przebieg granicy między Polską a Rosją” oraz „Bogato udokumentowana książka, na podstawie dotąd niewykorzystanych źródeł, poświęcona ważnej tematyce kształtowania się granic państwa polskiego po II wojnie światowej. Autor wyjaśnił przyczyny wytyczenia i przedstawił proces delimitacji granicy polsko-rosyjskiej w byłych Prusach Wschodnich, rozdzielającej na dwie części region historyczny, geograficzny, gospodarczy i kulturowy”.

Henryk Składanowski

Bohdan Łukaszewicz, *Represjonowani na Warmii i Mazurach. 1945–1956. Materiały biograficzne*, Olsztyn 2013, wyd. Pracownia Wydawnicza ElSet, ss. 698.

Profesor Bohdan Łukaszewicz, autor kilkudziesięciu publikacji naukowych, monografii, prac edytorskich, opracowań słownikowych i wydawnictw źródłowych, swoje zainteresowania naukowe koncentruje na badaniach najnowszych dziejów Polski, w tym szczególnie życia politycznego Warmii i Mazur po 1945 roku oraz działalności aparatu represji. W 2008 r. wydana została przez Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie jego książka *Życiorysy. Represjonowani na Warmii i Mazurach w latach stalinizmu. 1945–1956. Materiały biograficzne*¹. Recenzowana publikacja jest jej uzupełnionym i znacznie poszerzonym wydaniem.

Zakres terytorialny pracy to obszar Warmii i Mazur w znaczeniu potocznym, a więc obejmującym województwo olsztyńskie i poprzedzający je wcześniejszy twór administracyjny – Okręg Mazurski. Publikacja powstała w głównej mierze w oparciu o dokumenty znajdujące się w zbiorach Instytutu Pamięci

¹ Także przez Ośrodek Badań Naukowych wydana została inna praca: B. Łukaszewicz, *Życiorysy. Ukraińcy z operacji „Wisła” represjonowani na Warmii i Mazurach w latach 1947–1956. Materiały biograficzne*, Olsztyn 2009. W recenzowanej pracy nie zamieszczono biogramów osób represjonowanych narodowości ukraińskiej.